

Zsellér Anna (1981) germanista, műfordító; Kerényi Károly levelezésén és Walter Benjamin műveinek fordításán dolgozik. Legutóbbi fordításkötete: Walter Benjamin: *A belső világ krónikája. Önéletrajzi írások*. Budapest, 2020.

Kapcsolat közvetítő nélkül

Kerényi Károly és Lukács György megvalósulatlan párbeszédéről

Zsellér Anna

Tanulmányom célja, hogy kontextusba helyezzem Lukács György következményekkel terhes Kerényi-recenzióját¹ és Kerényi Károly kései irodalomtörténeti esszéjét a *Varázshegyről*,² amelyben megjelenik Lukács történelmi alakja, és a két írást egymás viszonylatában is értelmezzem. Kerényi esszéjét Lukács történeti szerepéhez adott interpretációs javaslatként olvasom. A két fent említett szöveg történeti, életrajzi és tudománypolitikai kontextusba ágyazásával azt szeretném megmutatni, hogy a 20. század ideológiai harcaiban két magyar háttérrel rendelkező tudós, akik az emigráció svájci, illetőleg bécsi és moszkvai életvilágához képest eredetileg részben hasonló, részben eltérő budapesti kulturális miliőből és a szellemtudományok közegeből érkeztek, új politikai és egyszersmind tudományos referenciarendszerekbe kerülve hogyan távolodtak el egymástól. A két írásmű ideológiai és kultúrpolitikai harcok közepette íródott, miközben mindkét, a saját szakterületén diskurzusformáló szereppel bíró tudós megkísérelt érvényesülni egy alapvetően különböző, de metszéspontokkal is rendelkező társadalmi és tudománypolitikai diszkurzív térben. Kerényi és Lukács viszonyának jellemzésére a „kapcsolat közvetítő nélkül” formula használatára teszek javaslatot. Ez a kapcsolat történetileg éppen azáltal jelentős, hogy sosem bontakozott ki: ily módon jelentős szakadás keletkezett a 20. századi magyarországi tudomány- és politikatörténet szövetén. Ez a szakadás jelenünkben virtuális szakításként (azaz a kapcsolat pusztá lehetőségének megtagadásaként) egy publicisztikák terepén megvalósított, egymáshoz képest időben eltolódva megvalósuló viszályként olvasható. Az elidegenedés történetét és narratíváját a két tudós tanítványai és/vagy olvasói folytatták és hagyományozták tovább.

Mivel mind Kerényi Károlynak, mind Lukács Györgynek megkerülhetetlen tudományos és kultúrpolitikai érdemei és kiterjedt hatástörténete van, tudományos és diskurzusalakító jelentőségük európai, Lukács esetében globális nemzetközi mércével mérhető, ezért szinte elkerülhetetlen, hogy tudósi és (köz)írói emlékezetük ápolásakor kialakul személyes örökségük és sérelmeik sokszor egyoldalúan kezelt és hagyományozott története. Ha megkíséreljük egymás mellé illeszteni a személyükhöz kapcsolódó történet egyes elemeit, eközben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy kettejüket egymástól nem pusztán eltérő tudományterületük és társadalmi beágyazottságuk, Lukács radikális politikai fordulata, de a generációs szakadék is elválasztotta, amelyet a Magyarországtól távol töltött emigráció évei csak tovább tágitottak. Mivel világnézeti, kulturális és szocializációs különbségeik megragadása, megismerése és kiaknázása életükben nem történhetett meg békés, dialogikus keretek között, ezért ehelyett „érintkezésük” (helyesebben annak hiánya) a barát–ellenségsémákba meredett írásos konstrukciókban valósult meg. E „közvetítő nélküli kapcsolat” politikai és szociális, történeti kontextusa a hidegháború, amelyről Kerényi Tolnay Károlynak a következő szavakkal nyilatkozott: „A »vasfüggöny rendszere« nem tréfa, és mindenkire hatással van, a kifejezetten baloldali politikai körökre is.”³

Bár Kerényi helye a Magyar Tudományos Akadémián 1946-tól⁴ 1948. november 29-éig még biztosított volt, Kerényi és Lukács (aki ekkor szintén az MTA tagja volt) az Akadémia ülésein vélhetőleg sosem találkoztak. Az Akadémia átalakítására a fi-

1. kép. Kerényi Károly és Szerb Antal kirándulóöltözetben
(forrás: PIM/Europeana)

atal Köztársaság, majd a Népköztársaság politikailag instabil körülményei között került sor 1948 novemberében. Az elnök Ruzsnyák István lett, aki korábban Kerényi szegedi barátja volt. Kerényi, aki monográfiái révén ekkorra már Európa-szerre ismert volt,⁵ mindennek ellenére hamarosan elveszítette helyét az Akadémián, majd szegedi egyetemi tanári státuszától is megfosztották. Ezek után többé nem kereste fel hazáját.⁶

Az egyik legnagyobb hatású Kerényi-tanítvány és tudós, Szilágyi János György visszaemlékezései nyomán is tudható, hogy Kerényi hazatérését magyar egyetemi-akadémiai pozícióba 1945 után⁷ politikai indíttatásból akadályozták meg, még hozzá a legmagasabb szintről, párthatalozat alapján: „Kerényi ügye a *peren kívüli* és ezért kevésbé számon tartott *konceptiós eljárások* számos esetének egyike volt.”⁸ A diktatorikus körülmények között átalakított MTA titkára, Alexits György – aki eredetileg matematikus volt – 1953-ban, a Sztálin halálát követő valamivel „oldottabb légkörben” személyesen mesélte el Szilágyi János Györgynek, hogy ő maga a felelős Kerényi távollátásáért a magyarországi nyilvános és tudományos élettől. A kulisszák mögött.⁹ A szélesebb nyilvánosság előtt a pártutasítás tartalmát két újságcikk révén próbálták a közvélemény számára elfogadhatóvá tenni: az egyik a *Köztársaság* lapjain jelent meg. A cikk névtelen szerzője azt állította, hogy „a kerényizmus nem lehetett túl messze a horogkeresztes gondolatvilágtól”.¹⁰ Szilágyi ezenfelül Lukácsnak a *Napleányokról* írt recenziójában is egyértelműen a felülről irányított

párttörténet dokumentumát láttatja, amely nem fejez ki reális tudományos konfliktust, hanem maga konstruálja a viszályt a társadalmi színpadon.

A következőkben ezt a történetet, amelyet Kerényinek a hazai tudományos és kulturális élettől történő tisztán politikailag motivált távollátásáról a magyar nyilvánosság előtt többen hasonlóan beszéltek el,¹¹ a nyomtatott és a kézzel írott, dokumentumértékű szövegek újraolvasása és azok újabb tényekkel történő kiegészítése révén szeretném árnyalni és kiegészíteni. Forrásként használom Kerényi levelezését és Lukács, valamint Kerényi vitaszövegeit, amelyeket filológiai és retorikailag eddig feltáratlanul maradt összefüggések felől kérdezek ki. Mindeközben amellet fogok érvelni, hogy Kerényi és Lukács konfliktusa nem kizárólag politikai, hanem szellemtörténeti és tudományos motívumokra támaszkodva is elbeszélhető, amelyek a 20. század politika-, irodalom- és tudománytörténete számára paradigmikus jelentőséggel bírnak.

Tudományos kezdetek Magyarországon

Lukács és Kerényi mindketten az Osztrák–Magyar Monarchiában születtek, (részben) németajkú család tagjaként: Lukács a birodalom második központjába, Budapestre született, míg Kerényi Temesvárra, amely regionálisan szintén gazdasági és kulturális központ szerepét töltötte be. Lukács édesanyja, Adele Wertheimer bécsi, nagypolgári családból származó asszony volt. Fiával német nyelven érintkezett. Kerényi édesapja, a postahivatalnok Koloman Kinzig, nem nevelte kétnyelvűen fiát. Második legkorábban elsajátított idegen nyelve sem a német, hanem a latin volt: „A német nyelv, amelyet a gimnáziumban a latin után kellett elsajátítanunk, főként kedvetlenséget keltett bennem, nem mozgatta meg a fantáziám.”¹² További párhuzam az életrajzukban – amely a 20. század első felének Monarchia-beli értelmiségére általában véve is jellemző lehetett – számos németországi tanulmányútjuk. Míg Lukács (hasonlóan Balázs Bélához, Mannheim Károlyhoz és Ritoók Emmához) az egyetemi órák mellett Georg Simmel magánsemináriumait látogatta, addig Kerényi Greifswaldban és Berlinben tanult: „Berlinben, ahol akkoriban még a nagy német klasszikus ókortudomány – egy lebukó napsugár – impozáns négyesfogata oktatott: Diels, Wilamowitz, Norden, Eduard Meyer, [...]”¹³ Némi időbeli eltolódással tehát mindketten németországi intézményekben és műhelyekben művelődtek.

1930-ban Kerényi Budapesten a Budapesti Filológiai Társaság 55. közgyűlésén *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* címen nagy port kavarázó előadást tartott, ahol elhangzottak a következők is: „[A] legújabb berlini újhumanizmus értékelő gondolatmenete kell, hogy ezekben irányadó legyen.”¹⁴ A mondat kontextusában az előadó Werner Jägerre utal, akinek a neve a német ókortudományok reformjával függ össze. Ebben az előadásban „Kerényi Jägerékhez hasonlóan, de önálló szempontokat is megfogalmazva, eleinte szellem-történeti tájékozottságával összekapcsolt lélektani, esztétikai, sőt egzisztenciálfenomenológiai kategóriákat használva sürget eltávolodást a *Bildung* tradíciójának szerkezeti-metodikai homogeneitásától, valamint a *Bildung* intézményrendszerét és tudományos módszertanát egyaránt szűk keretek közé záró keresztény és nemzeti korlátozásoktól”.¹⁵ Kerényi a klasszi-

ka-filológia megújításában hisz, a filológus legszemélyesebb elkötelezettségén (*persönlichsten Einsatz*), bevonódottságán keresztül, amit a művek és tárgyak (!) Nietzsche szellemében végzett beható, a saját szubjektumon átszűrt értelmezése révén lát megvalósíthatónak.¹⁶ Kerényi korán érintkezett a klasszikus és ókori (mű)tárgyak és szövegvilágok filológiájával. Lukács első önálló könyvmegjelenése *Die Seele und die Formen, Essays* alcímmel 1911-ben német nyelven, Berlinben jelent meg. Kerényi első 1927-ben, Tübingenben megjelent monográfiája szintén német nyelvű volt, és a *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung (A görög-keleti regényirodalom vallástörténeti megvilágításban)* címet viselte. Ez esetben is felkeltheti a figyelmünket az alcím: *Kísérlet*. Ám Kerényinél az esszé műfajának gyakorlása egy későbbi alkotói szakaszában fog majd megvalósulni. Kerényi az esszéizmus melletti elméleti kiállását a '30-as években az általa szerkesztett *Sziget*-antológia szerzői gárdájával való együttműködésnek a keretein belül fogalmazza meg.¹⁷ Az 1932/33-as tanévben alakult a *Stemma (Koszorú)* köre is, Kerényi és az ókortörténész Alföldi András köré. Ebben a nyitott és inspiráló műhelyben minden héten egyszer antik szerzőket olvastak és kommentáltak együtt, és megvitatták a résztvevő Kerényi-tanítványok, Devecseri Gábor, Dömötör Tekla, Honti János és mások¹⁸ tudományos munkáit.

A *Sziget* – amely nem választható el Kerényi személyétől – „nem szervezett társaság, nem kör volt; leginkább alkalmi, baráti összejövetelnek, szellemi együttműködésnek lehet nevezni”.¹⁹ A három kötetet megérett *Sziget*-antológia programadó írása alapján Kerényi szerint a szellem utópiája ott található, ahol a művészi szó és a tudományok nyelvhasználata még nem vált el egymástól véglegesen: „Az esszé műfajáról van itt szó, amely *par excellence* »aranykori« műfaj, hiszen az esszé a mítoszhoz hasonlóan »nemcsak egybeforrasztja az általános eszmét a művészi képpel, hanem mindkettőt szervesen be is illeszti a valóság folyamatába». ”²⁰ Németh László és Kerényi Károly programadó levelezésében a két alapító az antik formák megpillantásáról beszél: „Saját »lényegességihiányunkból« az »antik lényeg« szemléletével, a »khaotikus formátlanságból« az »antik formák« megpillantásával kell kiemelkednünk.”²¹ A forma fogalmának említése annyiban rokonítható a fiatal Lukács formakoncepciójával, hogy az antik és a modern élet közti absztrakt párhuzamok kidolgozásának lehetőségét ígéri: egy teoretikus értelemben (is) megalapozott filológiát.²²

Kerényi „tematikus-személyközi”²³ hálózatához, amelyet 1926 és 1935 között épített ki, olyan írók tartoztak, mint Szerb Antal, Hamvas Béla és Németh László és jeles tudósok is, mint Franz Altheim, Dobrovits Aladár, vagy a jó barát Kövendi Dénes. Ebben a közösségben feltűnik két művészettörténész, akik a fiatal Lukács intellektuális életrajzából is ismeretesek: Fülep Lajos, a zengővárkonyi lelkész, aki rövid ideig Lukáccsal és Hevesi Sándorral²⁴ *A Szellem* című folyóiratot szerkesztette, és Karl (vagy Charles de) Tolnay (korábban Tolnai), a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának legfiatalabb előadója 1917–1918-ban, aki később rövid időre Lukács és Mannheim személye miatt költözött Heidelbergbe.²⁵

Az első világháború előtt a Balázs Béla által életre hívott ún. Vasárnapi Kör hasonló tudományos és egyszersmind társas funkciókat töltött be, mint a lazán összefüggő, szellemileg sokszínű körök, amelyek Kerényi köré gyűltek a '30-as évek-

ben. A Vasárnapi Kör, legfontosabb szónokáról elnevezve, az idevágó irodalomból Lukács-kör néven is ismert. A Kör tagjai a Szellemi Tudományok Szabad Iskolája²⁶ formájában nyilvános előadásorozatot szerveztek. A találkozók szellemi tartalmát a résztvevők tudományos érdeklődése határozta meg, ám céljában és funkciójában gondolkodók egy csoportjának szabad, nem intézményesült s intézményektől nem függő szervezete volt, amely előkészítette, előkészíthette volna a résztvevők szociális integrációját és szélesebb társadalmi hatásukat.²⁷ Mindkét kör egy átfogó episztemológiai és társadalmi krízishelyzetre kísérelt meg válaszokat találni, azzal a különbséggel, hogy míg Kerényi Stemma-köre a maga modelljét akár a George-körben²⁸ is látta, addig a *Szellemi Tudományok Szabad Iskolája* előadói közt polgári radikálisok is voltak,²⁹ valószínűleg a hallgatóság soraiban is. A tisztán kulturális befolyásszerzésre irányuló törekvéseknek Lukács Vasárnapi Köre esetében az első világháború, míg Kerényi Stemma-köre és *Sziget*-társasága esetében a második világháború vetett véget.

Kerényi visszatekintve felismerte a párhuzamokat a két efemer vállalkozás között, ami *A Szellem* és a *Sziget* kiadványsorozata volt. Erről tanúskodik egyik 1962-ben írt levele³⁰ az irodalomkritikus és politikus Fenyő Miksához, amely azt is dokumentálja, érdeklődést mutatott a Fülep és Lukács szerkesztette folyóirat tartalma iránt. Füleppel hosszú, levelekben ápoltság kötötte össze.³¹ Tolnayval röviddel a második világháború befejeződését követően újból levelezni kezdenek, hogy közös szellemi terveket kovácsolhassanak.³² Ezeknek a tevékenységeknek a nyilvánosságra gyakorolt és gyakorolandó hatását Kerényi valószínűleg nem tagadta volna, ám konzekvensen visszautasította, hogy ezeknek politikai ambíciók képeznek az alapját.³³

Kerényi, aki a „diszciplínák fegyelme nem [tudta] elviselni” és „az akadémiai köröktől távolságot [tartott]” – jellemezte őt Jean Bollack 2006-ban a teljes életműre visszatekintve – „a tulajdonképpeni filológiától is eltávolodott”.³⁴ Ma Jean Bollackkal egybehangozóan Kerényiben a *poeta doctus* inverz esetét pillanthatjuk meg: azt a tudóst, aki egyszersmind mindig és elsősorban esszéista és író maradt, aki *tudományát* személyes életével – egy száz százalékban ennek a tudománynak szentelt élettel – *költötte meg*. Ezt a tartását filozófiai műveltsége is megalapozta, így történhetett, hogy „filozófiai megalapozású és metafizológiai irányultságú transzdiszciplínáris ókortudományi” pozíciót töltött be.³⁵ Kerényinek a görög vallás iránti *enthusiasmos*át párhuzamba állíthatjuk Lukács kommunista konverziójával, azzal a különbséggel, hogy Kerényi attitűdje egyszersmind a politikai szférától való elfordulással járt, s az emberi pszichében (az egyedi általánosban) rejlő időtlenség és az archetipikus mintázatok kutatásában teljessé vált ki.³⁶ Kerényi elkötelezettsége az ókori vallástörténet elemzése irányában nemcsak egy filológiailag megalapozott vallástudományra támaszkodott, hanem mindvégig az ő *egyedi hitvallása* is maradt – hasonlóan rendíthetetlenül, mint Lukács hitvallása a kommunizmus (később a reálszocializmus) mellett, amely egész életének konstansa maradt.

Lukács és Kerényi: a nyilvánosság előtti viszály

Kerényit a Kállay-kormány a második világháború alatt *pro forma* kultúrdiplomataként Svájcba küldte. Ő maga ezt a tartózkodást nem elsősorban diplomáciai tartózkodásként értelmezte. A svájci éveket előzetesen megfogalmazott szándékai szerint főként tudományos és írói munkájának szentelte. A háború alatt és közvetlenül az után két személlyel is baráti levelezésben állt, akik barátságos(abb) kapcsolatot létesíthettek volna közte és Lukács közt. Thomas Mann-nal és a művészettörténész Tolnayval, aki akkoriban a Princetoni Egyetemen oktatott. 1945. február 18-án Kerényi egy hosszú, életének eseményeit ábrázoló levelében ezt írja Tolnaynak:

Kedves Karlom, kimondhatatlanul örülünk – bocsásd meg tehát, hogy (azzal a kívánt céllal, hogy ezáltal felgyorsíthatom a cenzúra működését) ezt a nyelvet választom, a nyelvet, amelyet erővel is el akartam volna feledni, ha a nagy régi barátok, Thomas Mann és Hermann Hesse nem volnának (Hesse szinte a szomszédban) és a sok svájci barát és barát-nő, akikkel viszont olyan szívesen beszélgetek.³⁷

Ugyanekkor összefoglalja svájci tartózkodásának és a *Napleányok* című könyvecskéjének keletkezési körülményeit is. (A levélben említett Dr. Kollár a holland Pantheon tudományos könyvkiadó igazgatója, Kerényi és C.G. Jung közösen írt könyveinek kiadója.)

'42 december eleje. Látogatás a budapesti Külügyminisztériumban, hogy segítséget kérjek következő Svájcban történő átutazásomhoz. Megkérdezik, nem akarnék-e egy teljes évet Svájcban eltölteni (a Kállay-kormány kísérleteinek ideje ez, amikor a Németországhoz kötődő összeköttetésekől ki akar szállni.)

Elmondom feltételeimet: feleségemet és kicsi gyermekeimet magammal viszem; diplomata jogokat kérek; kizárólag legsajátabb tanulmányaimmal foglalkozom és azok nyilvánosságra hozatalával. Feltételeimet néhány héten belül elfogadják.

42-43 téli szemesztere. Szegeden, várva az utazás körülményeinek végső rendezésére. A lehető legnagyobb feszültségben. Tavaszig két komoly betegség, majdnem az elutazás pillanatáig a kórházban fekszem pyelitisszel. [...] 1943. április 15-én kezdjük meg utunkat Budapestről Svájc felé. [...]

1943 októbere. Szeminárium a zürichi Pszichológusok Clubjában az „Istennőkről”: a „Helios atya” folytatásaként. Dr. Kollár kívánságára, aki pont akkor tartózkodott ott, az egészséget még karácsony előtt egy kis könyvecskévé dolgozom ki: „Napleányok”.³⁸

Kerényi ekkor még nem sejtí, hogy ennek a kötetnek a magyar publikációja alkalmat ad majd Lukács György számára, hogy megfogalmazza ellene irányuló ideológiai fenntartásait. A recenzió 1948-ban jelenik meg a *Társadalmi Szemle* című folyóiratban. Erre az írásra Kerényitől közvetlenül nem érkezett nyilvános válasz, annak ellenére, hogy a közéleti változásokat érzékenyen figyelte.³⁹ Levélbeli közlései alapján látjuk, hogy igyekezett letapogatni, vajon kívánatos lesz-e magyarországi

jelenléte a közéleti-politikai helyzet háború utáni átrendeződésével. Ezzel kapcsolatos sejtéseit és félelmeit már 1945-ben megírta többek között Thomas Mann-nak is.

Ezt még el kellett mondanom, nehogy harcvágytól megittasult hősként álljak Ön előtt, hanem rabjaként egy olyan hivatásnak, amelyről lemondani még akkor sem lehet, ha más lehetőségek, sőt ha csak más lehetőségek nyílnak meg az ember előtt. Meg fogják-e érteni az új Magyarországon, hogy engem így is tudnak használni, amilyen vagyok? Vagy hamarosan nehéz probléma elé állítanak?⁴⁰

Lukács kritikájára adott kései válaszként tekinthetünk azonban arra a két Kerényi-publikációra, amely először magyarul, majd enyhén módosított formában németül is megjelent, és amelyek – Thomas Mann *Varázshegyéből* – a Leo Naphta-alak kapcsolatát vizsgálják a valóságos Lukács Györggyel.

A következőkben ennek a két publicisztikai vita- és válasziratnak az elemzésére vállalkozom: az első Lukács György *Napleányokról* írt recenziója, majd Kerényi kettő-egy elemzése a *Varázshegy* kiemelten fontos alakjáról, Leo Naphtáról.⁴¹ A publicisztikák elemzése közben nyilvánvalóvá válik, hogy a szövegeknek a felületes szemlélő számára tisztán szellemi-kulturális témaválasztása és szempontrendszere egy nyilvános, (tudomány)politikai stratégia részeként is értelmezhető. Amennyiben közelebről megvizsgáljuk a szövegekben működésbe lépő retorikai és érveléstechnikai eszközöket, amelyek Lukácsnál tisztán „világnézeti” és Kerényinél tisztán „filológiai” vizik színre magukat, akkor azok egyrészt polemikusan bevetett műveltségelemekként, másrészt önvédő szövegmechanizmusokként lepleződnek le. Az elemzés a szellemi párharc formakészletére mutat rá, hogy nagy vonalakban felmérhessük, milyen mértékig zavarták meg a politikai változások a felek közéleti és tudományos tisztánlátását is.

Kerényi újra és újra vizsgálta néhai szellemi közelségét Lukácshoz, ami kiderül abból is, ahogyan 1946. április 6-án Tolnayt neki írt levelében azokról a pozíciókról kérdezi, amelyeket Lukács a háborús veszteségek után még aligha működőképes Magyarországon betölthet majd:

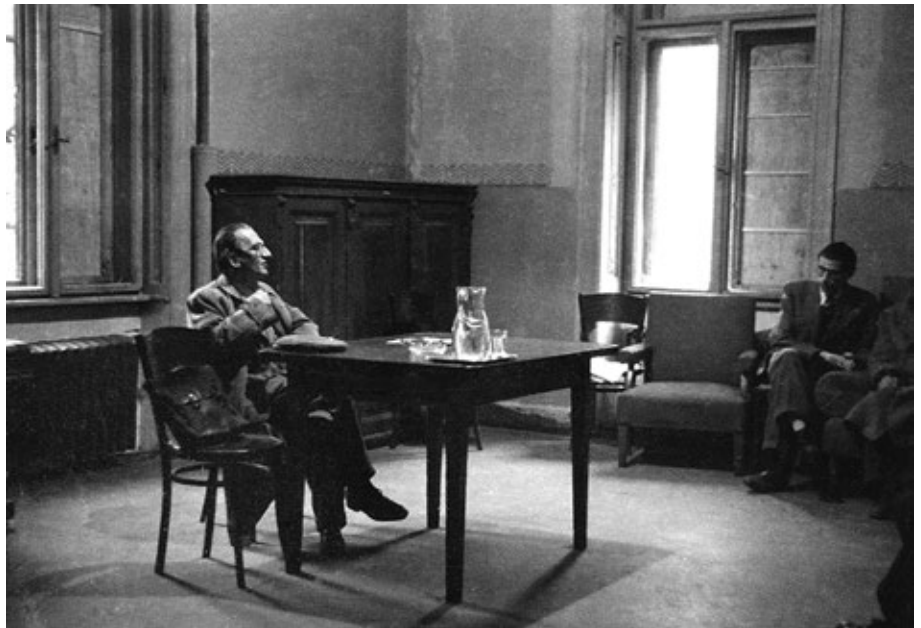
Azt tudod, hogy Lukács György az esztétika professzora Budapesten és hogy Balázs Béla a magyar irodalomtörténet lesz – Szegeden. A helyzetük biztosan nem irigylésre méltó s az a nagy kérdés, valóban a „szabad szellemet” hozták e haza Magyarországra? Mik az értesüléseid s mit gondolsz erről?

Lukács a Kerényi számára döntő egzisztenciális és tudományos következményekkel járó könyvkritikát magyarul írta. Megírását megelőzte egy futó római érintkezés, találkozás a szerzővel, amelyre a Baumgarten-díj szolgáltatott ürügyet: Lukács tehát élő tapasztalatokkal is rendelkezett Kerényi tudományos előadóművészetéről.⁴² A könyv maga, a *Töchter der Sonne* 1944-ben németül jelent meg, majd 1948-ban magyarul is, *Napleányok* címmel. A kor viszonyait tekintve árulkodó, hogy a fordító nem adta nevét munkájához. (Kivéve, ha esetleg maga Kerényi fordította volna a saját könyvét, azonban erre való utalás sem található a kötetben.) Kizárólag a lírai betéteket átültető Devecseri Gábor neve jelenik meg a magyar

kiadás belívén. Lukács írása műfajilag a tudományos könyvkritika alakját ölti magára. Álláspontjának kidolgozását a szerző mint marxista körökben elismert filozófus és esztéta kezdi meg, ám rögtön a kritika első soraiban behatárolja saját hozzáértésének területét, amikor elismeri: „e sorok írója a szakszerű filológia terén nem tekinti magát illetékesnek”.⁴³ Hogy ennek ellenére kritikát ír a könyvről, azt azzal indokolja, hogy a szerző, „Kerényi e művében nem filológikus célokat tűz ki maga elé”.⁴⁴ Lukács írása elején azt állítja, hogy a filológiai teljesítmény a *Napleányok* esetében világnézeti tartások közvetítésére szolgáló eszköz. Véleménye szerint tehát indokolt és legitim, ha a könyvet a világnézetek terepén ítéli meg. Lukács filozófusként fogadja el tehát a könyv jelentette kihívást, és ebben a szerepében érzi magát illetékesnek, valamint felhatalmazva arra, hogy Kerényi művét annak ellenére kritizálja, hogy egy általa nem ismert szakterületen mozgó műről van szó. Mivel Lukács így már recenziója legelején átutastja a szerző kompetenciaterületét a világnézeti területre, így a téma kizárólagos tekintélyként megidézhető szereplőjeként Friedrich Engelst nevezheti meg. Ezzel azonban újabb probléma jelentkezik, amelyet Lukács dialektikusan ki is használ: Engels ugyanis mély elismerést mutatott egy másik ókortudós, Johann Jakob Bachofen iránt, akiről egyébként Kerényi következő könyvét írta.⁴⁵ Ezt a tényét Lukács történeti háttérként és a meghozandó kritikai megítélés egyik alapjaként idézi fel.

A recenzió itt következő bekezdésének retorikai szerkezete a következőképpen néz ki: ha Engels a filológust és mitológiai kutatót, Bachofent a lehető legmélyebb tiszteletben részesítette, akkor mi, mai marxisták korunk *par excellence* mitológiai kutatóját, azaz Kerényi Károlyt miért ne részesíthetnénk hasonló tiszteletben?

A támadás kidolgozása ezzel megkezdődik: Kerényi „nagy elődjével” kapcsolatban Lukács abban fedezi fel az első problematikus pontot, hogy Bachofen a maga tudománya területén a tökéletes belső zártságot, a források immanenciáját⁴⁶ juttatta érvényre. Bachofen módszere a (mű)alkotások keletkezésének magyarázatakor tehát teljesen figyelmen kívül hagyta a társadalmi körülményeket. Lukács szemében Bachofen esetét kiterjesztve minden filológia „reakciós és tudományellenes”,⁴⁷ amely nem ismeri (el) és nem alkalmazza a szociológiát és a marxista társadalomelemzés újabb módszereit. Ennek a követelménynek Kerényi és a körülötte dolgozók tudományfelfogása valóban nem felelt meg. Kerényi tudományos módszertanát a svájci emigrációban két élménykomplexum befolyásolta: egyfelől kapcsolata Carl Gustav Junggal, másfelől az asconai Eranos-konferenciák rendszeres látogatása. Asconát Helmuth Plessner a „mélypszichológia Bayreuth-jának”⁴⁸ nevezte, mivel az eranos előadók és hallgatók körének legfontosabb inspirátora és szellemi középpontja Jung volt. Jung számára pedig Eranos és köre jelentette „a régóta keresett lehetőséget, hogy

2. kép. Lukács György előadást tart a Budapesti Szabadegyetem Eötvös-szemináriumán, 1945. október 13-án (MTVA Sajtó- és Fotóarchívum, MAFIRT felvétel; tulajdonos: MTI Zrt.)

intenzív, ám eklektikus vallástörténeti kutatásait tudományosan is megalapozza, és ezt a lehetőséget 1951-es visszavonulásáig intenzíven ki is használta.”⁴⁹ Míg a konferenciát 1962-ig Olga Froebe-Kaptey szervezte, az apránként intézményesülő találkozónak egy fontos aspektusa az ő halála után is fennmaradt: a politikamentesség.⁵⁰ Kerényi 1941-től indulóan tíz éven keresztül megszakítás nélkül fellépett az Eranos-konferenciák előadójaként, és ezzel fontos és hangadó szereplője volt a sorozatnak. Egy idő után túlságosan is. Érdekes körülmény, hogy Kerényit 1950 és 1962 között azért nem hívták meg előadóként az Eranos-konferenciákra, mert „a konferenciát Jung védnöksége mellett szervező Olga Froebe úgy érezte, hogy Kerényi jelenléte »túlzottan karizmatikussá vált.«”⁵¹ Bár az interdiszciplinaritás elve jellemezte az Eranos-kör működését, ennek ellenére sosem hívták meg történészeket vagy társadalomtudósokat a konferenciára. Kerényi ebben a körben tette próbára téziseit – nem elhanyagolható módon azért is, mert háborús időkben híján volt reális alternatíváknak. Bollack szerint a pszichológia Jung által alakított modern formája azért illeszkedett Kerényi tudományról alkotott felfogásába és írói gyakorlatába, mert a pszichológia a görög isten- és mítoszta-pasztalat „döntő bővítését” jelentette, illetve a szövegfilológiai és részben archeológiai ábrázolásmódjának modernizálásához, aktualizálásához és megújításához is hozzájárult.⁵² Kerényi tehát sem közege, sem érdeklődése által vezetve nem juthatott el a szociológiai, társadalomtudományi felfogáshoz.

Térjünk vissza azonban Lukács szövegéhez. A recensens néhány sorral később, egy Nietzsche-re utaló jegyzet után (anélkül, hogy Nietzsche Kerényire gyakorolt jelentős befolyásáról szót ejtett volna) újból Kerényi módszerére tér ki: „Nézzük meg ennek a tudatosan önkényes módszernek néhány példáját Kerényi könyvében.”⁵³ A példák után vonhatja le következtetését, miszerint: „Az ilyen idézetegyvelegből levont következtéseknek nem lehet semmiféle tudományos értékük.”⁵⁴ Ez után

az állítás után nem következetes, ahogyan Lukács a következő vádpontra ugrik. Annak ellenére, hogy Kerényi érvelését „idéztegyvelegként” már tudománytalanná nyilvánította, következő lépésében mégis arra a következtetésre jut, hogy a *Napleányokat* mégsem szabad „pusztán játékos esszéizmusként” leírunk és jelentőségét tekintve lekicsinyítenünk.

Ha mindez pusztán játékos esszéizmus lenne, nem volna érdemes behatóan foglalkozni vele. De ebben a módszerellenes módszerben – van rendszer. És ennek a rendszernek a középpontjában éppen a mitológiai atmoszféra, a mitikus világszemlélet áll.⁵⁵

Érvelésének következő részében a recenzens két nem egyenrangú szférát vegyít egymással: a könyv állítólagos világnézetét, amelynek megítélésére filozófusként felhatalmazva érezte magát, és ugyanezen könyv tudományosságának megítélését, amelyet a tárgykörben járatlanként egyáltalán nem is szándékozott megítélni. A mitológiai világnézetet „módszerellenes módszerként” leplezi le, amely állítása szerint a könyv (ál)tudományos kompozíciójáért felelős. Lukács kritikája tehát egy és ugyanazon könyvet egyszerre hibáztatja azért, hogy egyértelműen és minden kétségen felül módszerellenes, s ezért *tudománytalan* (tehát nem mérhető a tudományosság kritériumaival) és egyszerre mind azzal, hogy *módszere* mégis konzekvens világnézetet közvetít. A recenzió szövegközelí elemzésében nem is szükséges tovább lépünk ahhoz, hogy lássuk: ettől kezdve az ítélet minden kiigazítása vagy enyhítése, amely látszólag a menthetetlenül „mitologizáló” szerző, azaz Kerényi ellen irányul, tulajdonképpen csak a recenzens magamentségére szolgál, aki – az olvasóközönsége előtt megfogalmazott lehető legkeményebb ítélet kimondása után – önmagát humánusként és igazságosként igyekszik színre vinni: „Senki se állítja Kerényiről, hogy egyénileg a fasizmus, vagy akárcsak a politikai reakció híve volna. De a pokolba vezető út jószándékokkal van kiköveve.”⁵⁶ Lukács ezzel a mondatával önmagát – mint a kritika szerzőjét – veszi védelmébe: humánus gesztust gyakorol, hogy meggyőzze olvasóit, hogy írása nem gyűlöletbeszéd. A retorika szintjén tehát semmiféle nyilvános leszámolás nem történik a szerző és tudós Kerényivel, ám a leninista környezetben az ítélet mégis mindenki által dekódolható, annak ellenére, hogy a kritikus pusztán „jóindulatú” figyelmeztetést intéz az olvasókhoz. Erről tanúskodik az is, hogy Lukács megmutatja: ő mint irodalomkritikus, Kerényi más könyvmegjelenésének is jó ismerője; olvasója volt Kerényi és Thomas Mann levelezésének is.⁵⁷ Hogy Kerényi személyével kapcsolatos tájékozottságáról bizonyosságot tegyen, még a mindkettejük által igen nagyra becsült regényíró, Thomas Mannt is a képzeletbeli színpadra szólítja. A filológushoz intézett levelében Mann állítólag „figyelmeztette” Kerényit, hogy ne igazodjék az olyan mitológusokhoz, mint Klages és „az »iracionális« divatokhoz”. Itt Lukács a következőket írja:

Thomas Mann figyelmeztetése hiába hangzott el. Még a második világháború szörnyűségei sem hatottak Kerényi világszemléletére. Ez persze az ő dolga. Mi azonban tanultunk a fasizmus keletkezésének történetéből.⁵⁸

Ezzel Lukács olyan általános szándékot tulajdonít Thomas Mann-nak, ami a német író Kerényihez írt levelei tendenciájának nem csak, hogy nem felel meg, hanem homlok egyenest ellentétes azzal. Igaz ugyan, hogy Mann fontosnak tartotta alapvetően elhatárolni saját szellemtörténeti megközelítését, amellyel a „mitikus realitásokat” vizsgálta, egy a „névszerint Klages képviselte – szellem- és intellektusellenes mozgalom[tól]”⁵⁹. Ez az elhatárolás talán valóban azzal a szándékkal történt, hogy Kerényi ez irányú beállítottságát (ha egyáltalán, akkor) a lehető legudvariasabban letapogassa. („De elég ebből! Ön pontosan megérti, [?] amit mondom.”)⁶⁰ A „figyelmeztetés” nyomait azonban nehéz felfedeznie az olvasónak – amennyiben nem bír maga is súlyos előítéletekkel Kerényivel szemben. Thomas Mann kiváló véleménnyel volt Kerényi írói és tudományos tevékenységéről a mitológiakutatás területén.⁶¹ 1941. február 18-án Princetontól Kerényihez intézett levelében, amelyben a *Das göttliche Kind* című könyv olvasásáról számol be, nyomatékosítja, hogy a pszichológia és mitológiakutatás kombinációját a humanizmus, a humanisztikus kutatások legmodernebb jelenségének tekinti és ismeri el:

Kedves Professzor úr, / hogy Ön tudományában összetalálkozott Junggal, a mitológia a pszichológiával, igen érdekes, örvendetes és a szellem pillanatnyi helyzetére rendkívül jellemző jelenség. Az „Isteni gyermek” eljutott hozzám. [...] A magam részéről örülök annak, milyen buzgón és lázzal tudok még olvasni, ha valóban a magam elemében vagyok, – és mi más lehetne jelenleg az elemem, mint a mítosz plusz a pszichológia? Régóta szenvedélyes barátja vagyok ennek a kombinációnak: mert valóban a pszichológia az eszköz arra, hogy a mítoszt kivegyük a fasiszta ködösítők kezéből és a humánus területére „átfunkcionáljuk”. Éppen ez a kapcsolat reprezentálja számomra a jövő világát, olyan emberiséget, mely áldott onnan felülről, a Szellem felől és áldott a „mélység felől, amely alant hever”.⁶²

Bár Lukács saját érvmenetét a Kerényivel szellemi szövettségben álló tekintéllyel, Thomas Mann szavaival bátyázza körül, kifejezett célja az, hogy a könyvet „a mai reakció ideológiai felvonulásának” „tevéleges része[ként]”⁶³ jellemezze, s a könyvet ezáltal a politikai szintérre utasítsa. A leszámolás a tudományterületek harcának manifesztációja, amelyhez egy fölérendelt kategória, a „világnézet” biztosít legitimitációt: miközben ez a kategória kizárólag a Lukács által képviselt tudomány területén, a marxista tudományok számára reális nagyság.

Kerényi, aki levelezőpartnereinek több esetben beszámolt arról, hogy saját magát és tevékenységét apolitikusnak tartja, s hangsúlyozta távolmaradását nemcsak hazája, ám annál is inkább második hazája, Svájc politikai életétől is, ám ezzel együtt legalább 1945-től kezdve nyilvános véleményformáló írások szerzőjeként találkozhatunk vele.⁶⁴ Ezt a szerepét nem „politikai” szerepként élte meg, illetőleg szívesen maszkírozta önmagát „puszta megfigyelőként”. Ezt szem előtt tartva könnyebb magyarázatot lelnünk arra, hogy esszéje bevezetőjében, amelyet Thomas Mann regényalakjáról, Leo Naphtáról írt 1962-ben, miért hallgat szemérmesen saját életrajzi, tudományos és végső soron Lukács alakjához köthető közéleti előtör-

ténetéről. Ez a hallgatás olyan kontextusban történik, amelyben beszéde „a vallomásosság” diskurzusaként igyekszik megalapozni önmagát. Kerényi német nyelvű Lukács-írását a következő szavakkal vezeti be:

Bevallom, hálás nézője vagyok annak a történelmi színjátéknak, amely a műből és születése történetéből, e kettő együtt-látásából [Zusammenschau] áll össze, és szívesen foglalkozom azzal, hogy – amikor csak tehetem – valamit rögzítsek a történelmiből a jövő számára.⁶⁵

Ez a gondolat a cikk magyar változatában nem, de Fenyő Miksa barátjának írt levelében bukkan elő, akinek – bár némi öni-róniával – szintén történetírói ambícióiról ír:

Botcsinálta történetíróivá válunk – íme – egy korszaknak, amelynek az elfeledtetésére vagy meghamisítására az utóbbi húsz esztendőben, jobbra is, balra is, már éppen eleget tettek. Nem Magyarországot kell már megmenteni – ehhez gyengék vagyunk – nem is a múltat mentetgetni – ezt az igazsággal szemben nem volnánk hajlandók tenni –, hanem az igazságot megtartani. Hogy is van az, hogy volt? [...] Hogy is van a dolog Lukács Györggyel és Naphtával, vagy ahogy most a kitűnő cikk után megfogalmazhatom: Thomas Mann „teremtő indiszkréciójával”? Ezzel bizonyos egyéni szenvedéllyel is foglalkozom, s nem kell ismételnem, hogy nem Lukács miatt: bár a „fiatal Lukácsért” is kár.⁶⁶

Kerényi szerint a regényt szerző Thomas Mann Naphta alakját a Lukácsal történt felejthetetlen bécsi találkozás után gondolta el, formálta meg. Ezzel a megjegyzésével Kerényi felülbírálja Mann-nak azt az általa is idézett, kifejezett kérését, amelyet Thomas Mann 1952-ben az őt kutató Pierre-Paul Sagave felé levélben intézett: arra kérte, hogy Leo Naphta alakja és a reális Lukács között tudományos művében ne állítson fel semmiféle összefüggést.

Kerényi cikke magyar verzióját írva még biztos volt abban, hogy Thomas Mann és Lukács csak egyetlen egyszer találkozhattak, 1922-ben Bécsben.⁶⁷ Feltételezte azt is, hogy nemcsak a Lukács bécsi emigrációjának idején történt találkozás hagyott mély nyomokat a szerzőben, hanem látogatása a Lukács család budapesti lakásában szintén („Ez felejthetetlen élménye kellett hogy maradjon Thomas Mann-nak...”),⁶⁸ azért is, mert a regényíró nem sokkal előtte csodálattal olvasta *A lélek és a formák* első, német kiadását. A publicista Kerényi ezen a ponton megkísérel végrehajtani egy kétes, kettős befogadápszichológiai manővert: behelyezkedik a regényíró érzésvilágába és lelkiállapotába, hogy olvasóinak hihető argumentációval szolgálhasson a „Leo Naphta” és „Lukács” alakja közt fennálló, kétségtelen összefüggésről. Retorikája szerint semmiképpen sem e két alak azonosságát akarja meg- és kimutatni, hanem egy történelmi és produkcióesztétikai összefüggést, mielőtt ez az összefüggés feledésbe, a múlt kódéba merülne:

[...] miként működik egy nagy írói tehetség, ebben az esetben Thomas Manné [...] a valósággal való kapcsolatban? Mit csinál egy olyan valóságból, amely nekünk még elérhető, a magunk és számos kortársunk életrajzában szerepel?⁶⁹

A magyar nyelvű szövegben Kerényi még utal arra, hogy Lukács személye „szerepel” a kortársak életrajzában (így a sajátjában is), ezt az utalást azonban a német változathoz már gondosan törli. A német esszé saját célkitűzésekként az egyfelől irodalomtörténeti, másfelől íráspszichológiai vizsgálódás lefolytatását nevezi meg. Kerényi a német nyelvű esszé elején egy kettős, pszichologizáló analógiát állít fel: egyfelől Peeperkorn, a regényalak és valós előképe, Gerhart Hauptmann között, másfelől Leo Naphta és Lukács György között. Thomas Mannt a kutató Sagave kérdése Naphta és Lukács összefüggésére véleménye szerint azért „ijed meg annyira”,⁷⁰ mivel már korábban tapasztalta az alkotás hatását a reális személyre („[i]rói művészetének ezt a kétértelmű sikerét”), akit a mű „minden részletében átíródva egy felejthetetlen »magasabb valósággá«⁷¹ tesz. Gerhart Hauptmann esete példát statuált számára, ezért „a kérdés, hogy Naphta modellje Lukács volt-e, rendkívül kellemetlenül érintette. Ezt minden sora elárulja”.⁷² Kerényi viszont szándékosan nem akarja kivonni magát a műalkotás kortörténetet is előhívó hatása alól: „Mi azonban foglalkozhatunk az alkotással mint a kortörténet dokumentumával”⁷³ – e szavakkal adja meg saját magának az engedélyt, hogy tovább kutassa Lukács nyomait a *Varázshegy* lapjain és azon kívül. Azt is állítja továbbá:

Thomas Mann Naphta-kompozíciója világirodalmi tekintetben s az európai, sőt a világtörténelem szempontjából is Dosztojevszkij Nagy Inkvizitorához csatlakozik. [...] Ha Lukács ehhez csak „könnyed támpont” és „távoli előkép” volt – s ennyi az idézett levél szerint lehetett –, akkor a nagy művész kezétől átgűrva hatalmasat emelkedett.⁷⁴

Filológiai feltárt tényei alapján, amelyeket kiinduló tézisének alátámasztásához gyűjtött, Kerényi lépésről lépésre közelebb kerül ahhoz az állításhoz, hogy Naphta alakját (legalábbis) a magyar filozófus ihlette. E tények közé lépésről lépésre a Lukácsról alkotott saját megsemmisítő kritikáját is becsempészi, amelyek az esztéta Lukács és a későbbi közéleti ember, a politikus Lukács ellen is szólnak.⁷⁵ Kerényi az esztéta alakját a 20. század első felének „tipikusan magyar” irodalmáinak háttérére előtt rajzolja meg. Ez utóbbiak figyelme és érdeklődése – Lukács kivételével – akkoriban jellemzően Párizs felé fordult.⁷⁶ Kerényi a fiatal Lukács nyelvhasználatát *nem* a vele kortárs – esetleg hasonlóan sajátosan Heidelberghez és Berlinhez kötődő – tudósokkal és elméletírókkal hasonlítja össze, hanem költőkével és szépírókéval, tehát Lukácsban a magyar esszéistát és írókat kutatja (és bírálja), nem az esztétát, aki irodalmárként a szociológia fiatal tudománya iránt is érdeklődik, vagy a radikalizálódó politikafilozófusét, aki két kultúra és tudományoság – a német és a magyar között – közvetített fiatalkorában, az újkantianus formákkal küszködve.

Lukács költői vagy írói értelemben vett nyelvre sohasem tett szert, sem magyarul, sem németül. Elvontsága, nyelvközi állapotában, jó stílus hiányára ítélte, még mielőtt a pártzsargon használata teljesen kiiktatta volna a maradandóságot igénylő irodalomból. / Irodalom, amely megformáltsága alapján emel ilyen igényt, Thomas Mann egész műve, kezdetől fogva, s ennek volt született ellensége Lukács.⁷⁷

Kerényi, a filológus, esszéjében egyáltalán nem kizárólag irodalomtörténeti tényekre és szövegforrásokra támaszkodik, sőt, e ponton megfélekedezik Thomas Mann magas véleményéről a fiatal Lukács Storm-esszéjével kapcsolatban, valamint Lukács Mann-csodálatáról is. Reflektálatlanul korábbi, a budapesti életvilághoz kötődő tapasztalatait is játékba hozza, ám arról a körülményről egyáltalán nem ad számot, hogy Lukácstól egy generációs különbség választja el. Érvelésében így egy fontos levéldokumentumot arra történő utalás nélkül használ fel, hogy az említett történeti periódus, a magyarországi Tanácsköztársaság rövid szakasza olyan időszak volt, amelyet ő még kifejezetten fiatal emberként – valószínűleg a politikai áttekintés lehetősége nélkül – élt át. Az említett levelet Thomas Mann írta Seipel osztrák kancellárnak abból a célból, hogy a Magyar Tanácsköztársaság korábbi népbiztosának Ausztriából történő kiutasítását megkísérelje visszavonatni. Éppen ezt a levelet – a nem túl hízelgő megjegyzéssel együtt, amelyet Mann rá nézve tesz – maga Lukács is idézi Thomas Mannról írt rövid könyvében, 1948-ban.⁷⁸ Kerényi vélhetőleg mindkét forrást ismerte, és a levelet magát úgy kommentálja, mint amely „humánus célból” íródott. „A levél humánus célja az volt, hogy Lukács Ausztriából való kiutasítását magas helyről visszavonassa.”⁷⁹ Kerényi nem elsősorban ezzel a „humánus céllal” szimpatizál, hanem a levél egy másik motívumával.⁸⁰

*Azt hiszem, a szemrehányást, amelyet mind humanista, mind magyar szempontból Lukácsnak, a későbbi kísérlet résztvevőjének is, tenni lehet, senki sem fejezte még ki olyan pontosan és szabatosan, mint Thomas Mann. S vajon, ha a nagy német író akkor, amikor ezeket a sorokat leírta, saját népére gondolt volna, s ha tudta volna, milyen kísérleteket fognak Németországban több elmélet kipróbálására végrehajtani, hitte volna-e, hogy ez mentség?*⁸¹

Ezáltal az esszé szerzője nem rejti véka alá a történeti Lukács Györgyről és politikai szerepéről szóló olvasatát és értékelését. Meggyőződéses véleménye, hogy Thomas Mann nem hozakodott volna elő az „enyhítő körülménnyel”, ha már sejthette volna, milyen eszméket fognak még „a nép élő testén kísérletileg kipróbálni”⁸² – még hozzá a szocialista háború utáni Magyarországon, szovjet mintára. Az esszé tétje ettől a pillanattól fogva már egyáltalán nem pusztán a *Varázshegy* egy regényalakjának irodalomtörténeti háttere. Nem Lukács, mint valóságos, Budapesten élt személy nyújt Thomas Mann Naphta-alakjához értelmezési fogódzót, hanem a „Lukács Györgyről” mint valós személyről alkotott kép kellene Thomas Mann valóságértel-

mezése révén, Kerényi útmutatása alapján módosítanunk, illetőleg történelmi emlékezetünkben megőriznünk. Kerényi saját megítélését egyszerre bújtatja tehát a híres regényíró „aligha közvetlenül politikai” ítélete mögé, majd ezt az ítéletet még abba a romantikus eszménybe is becsomagolja, hogy a műalkotás igazsága minden történelmi igazság felett érvényes, időtlenül.

*És Naphta alakja [maradt meg]. Naphta életrajza nem Lukács Györgyé, de Thomas Mann írói elképzelésében hozzátartozik ahhoz a fiziognómiához, melynek az azonosságát Sagave kiderítette [...]. Hol vagyunk itt már Lukács talajától, hátterétől, a budapesti atmoszférától! De olyan messze vagyunk-e attól a jezsuita nevelkedése ellenére is kommunista Naphtától, akinek uralkodó eszméje, megszállottságának összefoglalható tartalma a „szent terror, amelyre a kornak szüksége van”? S ez a gondolat mindig olyan messze állott-e Lukácstól, különösen a fiatal / Lukács Györgytől, akit Thomas Mann Bécsben megismert, hogy nem kellett volna-e a szédítő mélységek és összefüggések – elképzelt összefüggések – ábrázolójának megrettenni, amikor a véres háterű szellemi terroristában durva módon a pusztán elméleti író, vitatkozót, neki magának nagy tisztelőjét akarták felismerni?*⁸³

A Mann-olvasónak Kerényi szerint meg kell tehát tanulnia felismerni a *Varázshegy* „szellemi terroristájában” a valós, történeti Lukácsot. A Lukács személyével kapcsolatos megjegyzések nem kevésbé radikálisak és megsemmisítőek, mint a tudós író, Kerényi felett mondott kritika Lukács *Napleányok*-recenziójában. Lukács leírta, szóhoz juttatta a tudománytalanság és az ideológiai fasizmus vádját Kerényivel szemben, súlyos egzisztenciális következményeket okozva ezzel Kerényinek, míg Kerényi Lukácssal szemben – számos áttétellel, de végsősoron egyértelműen – papírra vetette és közzé tette a (szellemi) terrorizmus vádját. S míg ez utóbbi szerzőnek az emigrációból írt, tudománypolitikai befolyástól mentes szavai a korban nem tűntek következményekkel terhesnek, hosszú távon mégis stigmatizáló hatásúak. A vádak és így a két ítélet egyike sem felel meg teljes mértékben a történelmi igazságnak, hiszen protagonistáját mindkét bíráló annak társadalmi-szellemi kontextusán kívül és a kor kollektív büneiért önállóan felelősként látatja, ám e szellemi hadviselés alakzata tünetértékű lehet egy, a mai napig valóságos tudománytörténeti hiányt tekintve: a magyar nyelvterületen a társadalomtudományok és a pszichoanalízis gyümölcsöző szövetsége máig nem jött létre.⁸⁴

Jegyzetek

Jelen tanulmány az NKFIH K 135341 sz. projektje és az ELTE Germanisztikai Intézetének a Heidelbergi Egyetemmel történő együttműködése keretében belül született. Külön köszönet illeti Narancsik Gabriellát a Tolnay-levelek felkutatásáért.

- 1 Lukács 1948, 491–495. A recenzió szövege Antonia Opitz német fordításában hamarosan megjelenik a Georg Lukács *Werke* 3.2-es kötetében az Aisthesis kiadónál.
- 2 Kerényi 1962, 30–38. Németül módosításokkal és bővítve jelent meg: Kerényi 1963b, 125–141.

- 3 „Das »System des eisernen Vorhangs« ist kein Spass und es trifft[te] alle, auch die ausgesprochen linkspolitischen Kreise.” [Magyarra ford. Zs. A.] Kerényi Károly Tolnay Károlyhoz, 1945. június 19. (Deutsches Literaturarchiv, Marbach) A politikai baloldalhoz való vonzalmát Kerényi máshol is megvallotta írásban, Hamvas Béla-hoz írt leveléből idézi Komoróczy: „ahol én eddig voltam, ott mindig baloldal volt”. Lásd Komoróczy 2018a, 28.
- 4 Narancsik 2018, 58.
- 5 Lásd Fülep Lajos 1941. november 11-én kelt levelét Elek Artúr-nak. Csanak, 1990, 180. „S itt az a döntő, hogy a legjobb külföldi-

- ek között K[erényi] nemcsak elismert, hanem első helyre helyezett valaki.”
- 6 „A Vasfüggönyön át a magam jószántából nem lépek.” Lackó 1999, 200.
- 7 A háború előtt Kerényinek először Pécsen (1936–1941), később Szegeden volt tanszéke (1941–1943).
- 8 Szilágyi 1998, 97.
- 9 „Alexits tömören válaszolt: »Én voltam«, azután folytatta: »Nézd, a többiek nem jelentettek problémát, a kezünkben voltak, de Kerényivel és Alföldivel nem bírtunk volna el. Nemzetközi tekintélyük folytán erőszakos elhallgattatásuk elképzelhetetlen volt, de ismerve munkásságukat és természetüket, felfértük: nem reménykedhetünk abban, hogy megnyerhetjük őket, sem abban, hogy elhallgattadják kritikai megjegyzéseiket, ugyanakkor tudtuk, hogy senki nincs, akit a vitaképesség esélyével állíthatunk szembe velük.«” Szilágyi 1998, 100.
- 10 Lőrinc Gábor [álnév]: „Irracionalizmus és fasizmus. Hogyan került az SS pénze egy »demokratikus vallástörténészhez«?»: *Köz-társaság*, 1946. szeptember 4.
- 11 „1947-ben kis időre hazatért, de az őt ért sorozatos támadások miatt [...] visszatért Svájcba.” Csiffáry 2015, 471.
- 12 „Das Deutsche, das im Gymnasium nach dem Latein gelernt werden mußte, bereitete nur Unlustgefühle, regte die Phantasie nicht an.” Kerényi 1963a, 151.
- 13 „[I]n Berlin, wo damals noch das imposante Viergespann der großen historischen klassischen Altertumswissenschaft – das Viergespann einer untergehenden Sonne – lehrte: Diels, Wilamowitz, Norden, Eduard Meyer [...]” Kerényi 1963a, 153.
- 14 Lásd Kerényi 1984, 50. Eredetileg a Budapesti Philológiai Társaság 55. közgyűlésén, 1930. január 15-én tartott előadás. *Egyetemes Philológiai Közöny* 54 (1930), 20–35.
- 15 Fenyvesi 2012, 251.
- 16 Vö. még: „Mióta Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, a mindig egyértelmű, tudományos győzelmet aratott a meghasonlott németen, az »önfeltáró, önfelörlő« Nietzsche, a *res publica doctorum virorum*nak a független saját szellemiségük törvényei szerint kutató tudósok szabad közösségének humanista eszméje meghátrált, és önként alárendelte magát néhány nagyon egyoldalú, korlátozott képességű tekintély zsarnokságának mindenütt, ahol a klasszikus stúdiumok és a klasszikus archeológia sorsát a német egyetemek, végül főként Berlin szabta meg. [...] A filológus fő feladata – itt csak általában emlékeztessünk rá – akár csupán a szövegekkel, akár egyszersmind egy, a szövegekben teljesen soha ki nem mérhető szellemi szövevényvel vagy egy történeti emlékek által is kifejezett mitológémmal áll is szemben: az interpretáció marad. Az interpretátor azonban, minél jobban interpretál, annál inkább szerv is, mint befogadó és mint továbbadó egyaránt: nem csupán tudatosan, de öntudatlanul is reagál és funkcionál. Egész lénye és léte, struktúrája és saját élményei az interpretációból kikapcsolhatatlan tényezőt képeznek. Kikapcsolni ezt a tényezőt nem lehet, de teljes fénybe állítani igen.” Mann–Kerényi 1989, 44 sk.
- 17 Cs. Szabó 1961, 204. „1937-ben jelenik meg hitvallásnak mondható Apollon című könyve, amelyben a türelmetlen ígérgető még alakuló zsúfolt s az igazsággal vívódó nyelven kimondja, hogy keveset ér az ókortudomány, ha nem az antik lét formájának a megismerése. A formán, az életformán van a hangsúly.”
- 18 Ókorászok, régészek és klasszika-filológusok egy csoportjáról van szó.
- 19 Komoróczy 2018a, 26.
- 20 Tamás 2006, 302.
- 21 Németh László és Kerényi Károly levélváltásából idéz Tamás 2006, 303.
- 22 „Ez a tanulmánykötet úgy keletkezett, hogy néhány magyar íróban, gondolkodóban, költőiben, kutatóiban, filozófikus elmékben (természetük leírásául mondjuk ezt róluk) megérték élmények, amelyek kifejezése ebben az egymással alkotott együttesben van a legjobban a maga helyén. Mint a bogárszem sokszögű alkatrészei, külön-külön néznek egyetlen tárgyra: a tiszta létre, amely egyszer antik formába esett, s akkor árulta el önmagáról a legtöbbet.” (Kerényi, „Tartalomjegyzék helyett”, a *Sziget* előszava, idézi: Fenyvesi, 2012, 277, 123. jegyzet.)
- 23 Lásd Fenyvesi 2012, 244.
- 24 Lásd Csanak 1990, IV. k., 59, 7. jegyzet. A kapcsolat jelentősége mellett szól, hogy Lukács, aki 1945. augusztus 1-jén tért haza az emigrációból, személyes látogatást tett Fülepnél 1946. ápr. 27-án Zengővárkonyban. Vö.: Csanak 1990, V. k., 46, 9. jegyzet.
- 25 Vö. Csanak 1990, II. k., 399, 4. jegyzet.
- 26 Wessely 1975, 613–620.
- 27 Bár ez egyik kör esetében sem vezetett valódi sikerre. Komoróczy 2018a, 28: „A Sziget végül itthon nem hozta meg Kerényi számára a társadalomba kilépést: visszahúzódat, elvonulást jelentett, eredménye a csaknem teljes elszigetelődés volt.”
- 28 Lásd Fenyvesi 2012, 248. Valamint: „A George-kör és a *Sziget* hasonlóságának kiemelése (akár elmarasztaló, akár elismerő hangsúllyal) a korszak kritikai irodalmában általánosnak számított.” Havasréti, 2019, 428. Bár tudvalevő, hogy néhány évvel korábban a fiatal Lukács is szimpatizált Georgéval és az elitista kultúra gondolatával. Lásd még Dikovich 2022, megj. előtt: „Letztere hatte der junge Lukács noch positiv rezipiert: Die Idee der einsamen, versprengten geistigen Heroen und Führer, die Leben und Werk einem strengen Formgebungswillen unterwerfen und Gegenentwürfe zur eklektizistischen Beliebigkeit der »ästhetischen Kultur« der Zeit hervorbringen, ohne aber übergreifende Verbindlichkeiten schaffen zu können, war Bestandteil seines Konzepts einer Elitenkultur, die nicht durch die Einheitlichkeit der Inhalte und Formen gebildet würde, sondern durch die Gemeinsamkeit der »metaphysischen« Dimension des Strebens nach Form.”
- 29 Szabó Ervin példának okáért „A marxizmus végső kérdéseiről” adott elő. Karádi–Vezér 1980, 10.
- 30 Kerényi Károly Fenyő Miksához, Ascona, 1962. június 25. Szilágyi 1999, 195–197. „De – például – egy budapesti öreg barátommal [Kövendi Dénes] kiíratam *A Szellem* című folyóirat két 1911-ben megjelent két számának (több aztán nem jelent meg) a tartalmát, amelyre csak homályosan emlékeztem: szerkesztette Fülep Lajos Firenzében, kiadta Nagel Otto Múzeum körút könyvkereskedése. Az első számban ilyenek vannak (egymás után): Chesterton: *A kereszténység paradoxonai*; Lukács György: *A tragédia metafizikája*. A másodikban például: Meister Eckehart: *Az örök születésről*. Ford. Balázs Béla. Lukács György: *A lelki szegénységről*. Hogy benne maradt a »lelki szegénységben«! Zsidó öskereszténység, amely átcsap Marxizmusba – de pesti! (Ezt *A Szellem* egészére értem.)”
- 31 Lásd Csanak 1990, IV. k., 434. A 2901. sz. levélben, amelyet Fülep Dévényi Ivánhoz írt (1966. dec. 28.), a Vasárnapi Kör tagjainak nevét rögzíti: „Balázs B[éla], Lukács [György], Lesznai Anna, Antal Fr[igyes], Fogarasi B[éla] (...), [er selber], Mannheim K[ároly] és H. A. [Hauser Arnold] (...), Tolnay Károly, Káldor György etc.” Csanak 1990, VII. k., 347 sk. – 1943. szeptember 7-én Kerényi beszámol Fülepnek Junggal és a pszichológus Szondiával történő együttműködéséről egy „új humanizmus” felépítése érdekében, amely egyszersmind új antropológiát is kialakítana.
- 32 Kerényi Tolnayhoz, Ascona, Villa Sogno, 1945. február 18. (Deutsches Literaturarchiv, Marbach).
- 33 Vö. Kerényi levele Tolnayhoz, 1945. június 19-én: „Ich bin auch heute ohne politische Ambitionen. Ich habe meine wissenschaftliche, humanistische – nach meinen Möglichkeiten: schöpferische [sic] – Ziele. Und ich glaube fest, dass die hum[an]istischen Traditionen Ungarns nur durch rein geistige

- Zielsetzungen, wie die Deinen oder die meinigen fortzuführen sind.” (Deutsches Literaturarchiv, Marbach).
- 34 Bollack 2006, 26.
- 35 Fenyvesi 2012, 256, 46. jegyzet.
- 36 Vö. Cs. Szabó 1961, 203. „Két fölfedezéssel tért vissza az útról. Először is azzal, hogy a *mitológia sohasem történt meg, de mindig van*; a maga kárára tagadja ki életéből az ember. [...] Iható vízért a mészkő hegyekbe kell menni. Ez volt a második fölismerése. [...] Át kell élni a görög isteneket, ahogy átélte valamikor az attikai vázafestő s a peloponnesosi szobrász.”
- 37 A levél a Deutsches Literaturarchiv, Marbach tulajdonában áll. „Mein lieber Karl, unsere Freude ist in Worten nicht auszudrücken – verzeihe also, dass ich (mit dem Gedanken: die Zensur wird dadurch beschleunigt) diese Sprache wähle, die Sprache, die ich gewaltsam hätte verlernen wollen, wenn die grossen alten Freunde, Thomas Mann und Hermann Hesse, nicht da wären / Hesse gleichsam in der Nachbarschaft/ und die vielen Schweizer Freunde und Freundinnen, denen ich doch so gern rede.” Ford. Zs. A.
- 38 „Anfang Dez. 42 Besuch im Aussenministerium Budapest wegen Hilfe bei der nächsten Durchreise nach der Schweiz. Werde befragt, ob ich nicht ein ganzes Jahr in der Schweiz verbringen wollte /Zeit des Versuchs der Kállay Regierung sich aus den Verbindungen mit Deutschland zu lösen./ Ich stelle meine Bedingungen: meine Frau und die kleinen Kinder mitzunehmen; Diplomaten Rechte; Beschäftigung ausschliesslich mit meinen eigensten Studien und mit ihren Veröffentlichungen. Die Bedingungen werden innert paar Wochen angenommen. 42-43 Wintersemester in Szeged in Erwartung der endgültigen Regelung der Reise. Aeusserste Spannung. Bis Frühling werde ich zweimal schwer krank, liege fast bis zur Abreise in der Klinik mit Pyelitis. [...] 15. Aprl. 43 treten wir die Reise in Budapest nach der Schweiz an. [...] Okt. 1943 ein Seminar im Zürcher Psychologischen Club über »Göttinnen«: die Fortsetzung des »Vater Helios«. Auf Dr. Kollárs Wunsch, der eben damals hier weilte, das ganze noch vor Weihnachten ausgearbeitet zu einem Büchlein: »Töchter der Sonne.«” Ford. Zs. A.
- 39 Nemcsak Kerényitől, de barátaitól és tanítványaitól sem érkezett válasz: „Támadás, inszINUÁCIÓ érte több oldalról (Mátrai László, Fejtő Ferenc, Szentkuthy Miklós): éppen azzal a váddal, hogy az irracionlizmust hirdeti. Szentkuthy támadására (*Magyar Csillag*, 1941) Szerb és Devecseri válaszoltak. Lukács György hasonló, de még messzebbre elmenő vádja 1948-ban válasz, cáfolat nélkül maradt.” Komoróczy 2018a, 29. Az 1941-es évben Kerényit ért támadásokról beszámol Elek Artúr Fülep Lajoshoz írt levelében: 1941. november 3-án. Csanak 1990, IV. k., 175 sk.
- 40 Kerényi Mannhoz, 1945. március 15-én. Kerényi–Mann 1989, 127.
- 41 Lásd jelen tanulmány 1. és 2. jegyzetét.
- 42 Komoróczy 2018b, 248 skk.: „Trencsényi-Waldapfel Imre, talán naivitásában, 1947 elején a Rómába induló Lukácsot kérte meg, hogy adja át Kerényinek gratulációját a Baumgarten-díjhoz (MTA KK Ms 4502/436). Lukács, meghallgatván Kerényi előadását az Accademiaián, azt mondta Lengyel Balázsnak (*Két Róma*, 1995; DIA): »az egész vallástörténet félfasizta képződmény«. Fél évszázaddal később Kerényi Magda levélben (1999. március 17.) megemlítette SzJGy-nek, hogy Lukács Rómában 1947/48 telén, amikor egyidejűleg voltak az Accademia vendégei, egy alkalommal sétára hívta Kerényit; beszélgettek, nyilván arról, milyen kapcsolata lehet Kerényinek a továbbiakban Magyarországgal.”
- 43 Lukács 1948, 491.
- 44 Lukács 1948, 491.
- 45 Kerényi 1945.
- 46 „Vagyis a Bachofen módszeréből már a filológiai források teljes belső zártsága, immanenciája következik.” Lukács 1948, 492.
- 47 Lukács 1948, 492.
- 48 Hakl 2013, 8.
- 49 Reibnitz 2006, 113.
- 50 Reibnitz 2006, 114. „Die Apolitie, von Anfang an ein wesentlicher und programmatisch bestimmter Zug dieser Tagungen, bleibt gewahrt.” („A politikamentességet, ami ezeknek a találkozóknak kezdettől fogva lényegi és programszerűen is meghatározott vonása volt, megőrizték.”)
- 51 Lásd Havasréti 2019, 429.
- 52 Bollack 2006, 28.
- 53 Lukács 1948, 493.
- 54 Lukács 1948, 493.
- 55 Lukács 1948, 493.
- 56 Lukács 1948, 494. – Lukácsnak muszáj ezt a félmondatot érvelésébe belefűznie, hogy bizonyos tényekhez mégis hű maradjon: Kerényi egyik lányát, Gráciát, antifasiszta röplapok terjesztése miatt hurcolta el a Gestapo. Kerényi tanítványának-barátjának, Angelo Brelichnek (aki a háború után Lukács műveit fordította olaszra) a következőket írja: „Utóvégre, azt hiszem, én vagyok az egyetlen magyar egyetemi tanár – s amint hallom, most már Budapestre várnak vissza! – aki évente többször is ott volt Rómában és soha, semmilyen fascista reprezentációban, még passzív sem vett részt, aki minden alkalmat elkerült, hogy a fascista állam képviselőivel akár kezét is kelljen fognia.” Kerényi Brelichhez, Ascona, 1946. január 5. Kerényi–Brelich 2020, 127. Erről a körülményről – a magyar tudományos közélet korlátozott kiterjedése miatt – Lukácsnak is értesülnie kellett.
- 57 Mann–Kerényi 1947.
- 58 Lukács 1948, 494.
- 59 Thomas Mann Kerényihez, 1934. február 20-án. Kerényi–Mann 1989, 53.
- 60 Kerényi–Mann 1989, 53. A zárójelben szereplő kérdőjel csak a magyar szövegben tűnik fel.
- 61 Erről még ugyanebben a levélben megerősíti címzettjét: „Ez után a kiterés után nem fog ártani, ha még egyszer megemlítem, menyire elbájtolt engem az Ön tanulmánya a kis »cucullus«-t viselő és könyvtekercset tartó Telesphorosról.” Kerényi–Mann 1989, 54.
- 62 Kerényi–Mann 1989, 109.
- 63 Lukács 1948, 495.
- 64 1945-ben például ezt írja, ugyancsak Tolnayhoz: „In diesen Tagen erschien in der »Weltwoche« mein »Brief an Thomas Mann als Streiflicht auf die Lage des Humanismus.«” („A napokban jelent meg a »Weltwochéban« »Levelem Thomas Mannhoz a humanizmus helyzetéről.«”) Kerényi publikált a *Neuer Schweizer Rundschau*-ban, alkalmilag levelezett a *Times Literary Supplement* szerkesztőségével, és a háború után a demokratikus szellemű emigráció lapjába, az *Új Látóhatár*-ba is írt.
- 65 Kerényi 1963b, 125. „Ich bekenne, daß ich ein dankbarer Zuschauer des historischen Schauspiels bin, das sich aus dem Werk und der Geschichte seiner Geburt, aus der Zusammenschau beider, ergibt, und bemühe mich gern, etwas vom Historischen, wo ich es kann, für die Zukunft festzuhalten.” Ford. Zs. A.
- 66 Kerényi Károly Fenyő Miksához, Ascona, 1962. június 25. Szilágyi 1999, 195–197.
- 67 „Bécsben, a magyarországi első proletárdiktatúra után (valószínűleg 1922-ben)”. Szilágyi 1999, 196.
- 68 „Ez [a bécsi találkozás Lukácssal] felejthetetlen élménye kellett hogy maradjon Thomas Mannak, nem kevésbé, mint a Gerhart Hauptmann-nal való találkozás, még ha a biográfiát ennek a struktúrájának az alapján később nem budapesti, hanem más táji és népi elemek [»a keleti zsidó és a jezsuita ötvözése N.-ban«] felhasznál-

- nálásával is írta meg, amelyekért messzibb keletre nyúlt vissza.” Kerényi 1962, 36.
- 69 Kerényi 1962, 30. – A német változatban szinte szó szerint ugyanaz áll: „[...] wie funktioniert ein großes literarisches Talent, in diesem Fall das von Thomas Mann [...] in Bezug auf die Realität? Was macht er mit einer Realität, die uns in den Biografien von uns selbst und vielen unserer Zeitgenossen noch immer zur Verfügung steht?” Kerényi 1963b, 30.
- 70 Kerényi 1962, 33 (= Kerényi 1963b, 130 sk.).
- 71 Kerényi 1962, 33.
- 72 Kerényi 1962, 32.
- 73 Eredetileg németül: „Wir dürfen uns aber mit dem Kunstwerk als Dokument unserer Zeitgeschichte befassen”. Kerényi 1963b, 130 sk.
- 74 Kerényi 1962, 31 sk. (A német szövegben ez a részlet szó szerint szerepel. Lásd Kerényi 1963b, 128.)
- 75 Sokatmondó e tekintetben a következő sor: „Sajnos, amit eddig ezekről a látogatásokról Magyarországon írtak, hiányos és elégtelen. De biztos, hogy a budapesti vendéglátók között első helyen a Lukács-család állott: a későbbi kommunista népbiztos gazdag bankár-családjá.” Kerényi 1962, 34.
- 76 Kerényi 1962, 35. Apró módosításokkal lásd Kerényi 1963b, 134. Ez utóbbi szöveghelyen Lukács kései német nyelvhasználatáról is szerepel vélemény, miszerint: „Wie seine jetzige deutsche Sprache, war und blieb auch jene Fundgrube des Abschreckenden: der nur gedachten, nicht der Sprache entspringenden Worte.” („Mint jelenlegi német nyelve, úgy a korábbi is riasztó dolgok tárháza volt és maradt: a csak kifundált, nem a nyelvből magából fakadó szavaké.”)
- 77 Kerényi 1962, 35. Majdnem szó szerint egyezik a német szöveg egyik helyével: „Sein Schweben zwischen zwei Sprachen, dem Ungarischen und dem Deutschen, begann schon sehr früh auch als Schriftsteller-Situation, die sprachlich dann immer sehr schwach blieb, und bereitete sein späteres Untergehen in der Unsprache seiner Partei vor. Seine Jugendsprache war besser, nie aber seine ungarische Sprache. Wie seine jetzige deutsche Sprache, war und blieb auch jene Fundgrube des Abschreckenden: der nur gedachten, nicht der Sprache entspringenden Worte.” Kerényi 1963b, 134.
- 78 Lukács 1964, 502.
- 79 Kerényi 1962, 36. Ez a mondat nem szerepel a szöveg német nyelvű változatában.
- 80 „Ugyanúgy ismeretes Ön előtt – írja Thomas Mann Seipel kancellárnak – az a szerep is, amelyet ez a teljességgel elméleti ember (*durch und durch theoretische[r] Mensch*) hazájában akkor (a proletárdiktatúra idején) játszott – azt hitte, hogy játszania kell, amikor katasztrofális körülmények szociális rajongóknak átmenetileg lehetőséget adtak, eszméiket a nép élő testén kísérletileg kipróbálni (*am lebendigen Volkskörper experimentell zu erproben*).” Kerényi 1962, 36 sk. (= Kerényi 1963b, 138).
- 81 Kerényi 1962, 37.
- 82 Uo.
- 83 Kerényi 1962, 37 sk. Szó szerinti megfelelése itt: Kerényi 1963b, 139 sk.
- 84 Ahogyan Sipos Balázs, kiváló irodalomtudós és kritikus megfogalmazta, Magyarországon máig hiányzik a társadalomanalízis és a pszichoanalízis mélyreható tudományos együttműködése is: „Hozzáteszem: a Lukács-iskola és -óvoda legjobbjai sem éltek a kapitalizmusról és a létező szocializmusról adott leírásaikban freudi szempontrendszerrel; így hogy a marxizmus és a freudizmus ötvözése a társadalomanalízisben – a Frankfurteri Iskola és a posztstrukturális nagyjából egyidejű, rendkívül gyümölcsöző eljárása – mifelénk mindmáig (finoman szólva) ritkaság.” Sipos Balázs: „A magyar anti-ödipusz”. <https://aszem.info/2019/01/a-magyar-anti-odipusz/> (2019).

Bibliográfia

- Bollack, J. 2006. „Ein überhöhtes und vertieftes Wissen”: R. Schlesier – R. S. Martínez (szerk.): *Neuhumanismus und Anthropologie des griechischen Mythos. Karl Kerényi im europäischen Kontext des 20. Jahrhunderts*. Locarno 2006, 25–31.
- Cs. Szabó L. 1961. „A humanista garabonciás. Kerényi Károly arcképe”: *Új Látóhatár* 3, 203–207.
- Csiffáry G. 2015. *Híres magyar emigránsok kézikönyve*. Budapest.
- Dikovich, A. 2022. „Durch die Lüge zur Wahrheit. Führung und Verantwortung in den Revolutionsschriften Georg Lukács’ und Ernst Blochs”: Kerekes A. – M. Haase – Zsellér A. (szerk.): *Parallelen, Korrespondenzen und Nachwirkungen. Beiträge zur Rezeptionsgeschichte des Werks von Georg Lukács*. Bielefeld.
- Fenyvesi K. 2012. „A Dél betörése» (Kerényi Károly és a Sziget topológiája)”: *Irodalomtörténeti Közlemények* 116, 243–280.
- Fülep L. 1990. *Fülep Lajos levelezése*. IV. Szerk. Csanak D. Budapest 1990.
- Hakl, H. T. 2013. *Eranos. An Alternative Intellectual History of the Twentieth Century*. Ford. Ch. McIntosh. Abingdon.
- Havasréti J. 2019. *Szerb Antal*. Budapest.
- Karádi É. – Vezér E. (szerk.) 1980. *A Vasárnapi Kör*. Budapest.
- Kerényi K. 1930. „Klasszika filológiánk és a nemzeti tudományok”: *Egyetemes Philologiai Közöny* 54, 20–35.
- Kerényi, K. 1945. *Bachofen und die Zukunft des Humanismus*. Zürich.
- Kerényi K. 1962. „Thomas Mann – Naphta – Lukács György”: *Új Látóhatár* 5/1, 30–38.
- Kerényi, K. 1963a. „Selbstbiographisches”: uő: *Tessiner Schreibisch. Mythologisches, Unmythologisches*. Stuttgart, 148–156.
- Kerényi, K. 1963b. „Zauberberg-Figuren”: uő: *Tessiner Schreibisch. Mythologisches, Unmythologisches*. Stuttgart, 125–141.
- Kerényi K. 1984. „Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok”: uő: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest, 37–53.
- Kerényi K. – Brelich, A. 2020. *Az elysioni aszfödélsozok közt. Levelezés 1935–1959*. Budapest.
- Komoróczy G. 2018a. „Kerényi-kör, Stemma, Sziget, a társaság”: Szilágyi J. Gy.: *Örvények fölé épülő harmónia I. Tudományban élni*. Szerk. Komoróczy G. Budapest, 20–33.
- Komoróczy G. 2018b. „Szilágyi János György római levelezése”: Szilágyi J. Gy.: *Örvények fölé épülő harmónia I. Tudományban élni*. Szerk. Komoróczy G. Budapest, 247–252.
- Lackó M. 1999. „Kerényi-levelek”: Szilágyi J. Gy. (szerk.): *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Budapest.
- Lukács Gy. 1948. „Kerényi Károly: Napleányok”: *Társadalmi Szemle* 3, 491–495.
- Lukács, G. 1964. *Deutsche Literatur in zwei Jahrhunderten*. Neuwied.
- Mann, Th. – Kerényi K. 1947. *Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról*. Budapest.
- Mann, Th. – Kerényi K. 1989. *Beszélgetések levélben*. Budapest.
- Narancsik G. 2018. „Sors és mítosz. Kerényi Károly kapcsolata Szondi Lipóttal és C. G. Junggal a 30-as és 40-es években”: *Imágó* 7, 48–89.

- Reibnitz, B. 2006. „Der Eranos-Kreis – Religionswissenschaft und Weltanschauung oder der Gelehrte als Laien-Priester”: R. Schlesier – R. S. Martínez (szerk.): *Neuhumanismus und Anthropologie des griechischen Mythos. Karl Kerényi im europäischen Kontext des 20. Jahrhunderts*. Locarno, 107–123.
- Szilágyi J. Gy. 1998. „Egy halálhír. Kerényi Károly, született Temesváron 1897-ben, meghalt Zürichben 1973-ban”: *Beszélő* 2, 94–100.
- Szilágyi J. Gy. (szerk.) 1999. *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Budapest.
- Tamás Á. 2006. „Könyv és táj. A szellem médiumai Kerényi Károly Sziget-antológiájában”: Oláh Sz. et al. (szerk.): *Szerep és közeg. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében*. Budapest, 299–310.
- Wessely A. 1975. „A Szellemi Tudományok Szabad Iskolája és a Vasárnapi Kör”: *Világosság* 16, 613–620.